RESPECTAREA DREPTURILOR OMULUI ÎN PROCESUL JUDICIAR - GARANT AL STATULUI DE DREPT

Alexandru ARSENI,
avocat, conferenţiar universitar, avocat

Dacă drepturile şi libertăţile fundamentale reprezintă baza oricărei democraţii, atunci acestea trebuie să fie consacrate şi garantate la nivel juridic, inclusiv prin posibilitatea conferită titularului ca, în caz de încălcare a drepturilor ori libertăţilor sale, să ceară concursul instanţelor judecătoreşti pentru a i le restabili şi respecta. Dreptul persoanei de a se adresa justiţiei sale[1]. Iată unul dintre motivele pentru care Constituţia Republicii Moldova, proclamând accesul liber la justiţie (art.20), nu numai că a calificat acest drept fundamental, ci şi ca pe un principiu care guvernează materia drepturilor şi libertăţilor fundamentale[2] (art.20, alin.2).

Or, tocmai în acest context, justiţia trebuie să răspundă unor exigenţe fundamentale printre care: legalitatea; buna administrare a justiţiei; accesul la un tribunal; garanţia unui proces echitabil; publicitatea procesului; imparţialitatea judecătorului, proporţionalitatea în stabilirea sancţiunilor etc.

Dar accesul liber la justiţie nu poate fi o garanţie constituţională suficientă a tuturor drepturilor şi libertăţilor fundamentale, dacă justiţia însăşi nu este echitabilă.

Constituţia nu reglementează ca atare „dreptul la o justiţie echitabilă". Ea însă nu pune la îndoială că un asemenea drept rezultă din interpretarea sistematică a dispoziţiilor constituţionale. Art.20, alin.1 din Constituţie proclamă faptul că „orice persoana are dreptul la satisfacerea efectivă din partea instanţelor judecătoreşti competente împotriva actelor care violează drepturile, libertăţile şi interesele sale legitime". Justiţia se înfăptuieşte prin Curtea Supremă de Justiţie, curţile de apel şi prin judecătorii (art.115, alin.1), iar judecătorii sunt independenţi şi se supun numai legii, ei sunt inamovibili. Şedinţele de judecată sunt, în principiu, publice, iar dreptul la apărare este garantat. Împotriva hotărârilor judecătoreşti, părţile interesate pot exercita căile de atac, în condiţiile legii. Sunt astfel precizate constituţional condiţiile minime ale unei justiţii echitabile, condiţii care trebuie întregite cu cele ale legii organice cu privire la organizarea şi funcţionarea instanţelor judecătoreşti[3].

Pentru a se realiza o protecţie eficace a drepturilor omului, într-adevăr, nu este suficientă consacrarea drepturilor materiale; este, de asemenea, necesară stabilirea unor garanţii de procedură de natură să consolideze mecanismele de salvgardare a acestor drepturi[4].

Art.6 al Convenţiei europene cuprinde, în acest sens, un text capital: „Orice persoană are dreptul la judecarea în mod echitabil, în mod public şi într-un termen rezonabil a cauzei sale, de către o instanţă independentă şi imparţială, instituită de lege, care va hotărî, fie asupra încălcării drepturilor şi obligaţiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzaţii în materie penală îndreptate împotriva sa. Hotărârea trebuie să fie pronunţată în mod public, dar accesul în sala de şedinţă poate fi interzis presei şi publicului pe întreaga durată a procesului sau a unei părţi a acestuia în interesul moralităţii, al ordinii publice ori a securităţii naţionale într-o societate democratică, atunci când interesele minorilor sau protecţia vieţii private a părţilor la proces o impun, sau în măsura considerată absolut necesară de către instanţă atunci când, în împrejurări speciale publicitatea ar fi de natură să aducă atingere intereselor justiţiei.

1. Orice persoană acuzată de o infracţiune este prezumată nevinovată până ce vinovăţia sa va fi legal stabilită.

2. Orice acuzat are, în special, dreptul:

a) să fie informat, în termenul cel mai scurt, într-o limbă pe care o înţelege şi în mod amănunţit, asupra naturii şi cauzei acuzaţiei aduse împotriva sa;
b) să dispună de timpul şi de înlesnirile necesare pregătirii apărării sale;
c) să se apere el însuşi sau să fie asistat de un apărător ales de el şi, dacă nu dispune de mijloacele necesare pentru a plăti un apărător, să poată fi asistat în mod gratuit de un avocat din oficiu, atunci când interesele justiţiei o cer;
d) să întrebe sau să solicite audierea martorilor acuzării şi să obţină citarea şi audierea martorilor apărării în aceleaşi condiţii ca şi martorii acuzării;
e) să fie asistat în mod gratuit de un interpret, dacă nu înţelege sau nu vorbeşte limba folosită la audiere."[5]

Curtea Europeană a accentuat constant ideea că dreptul la un proces echitabil semnifică, de fapt, "principiul preeminenţei dreptului"[6]. Este motivul pentru care, declară Curtea, dreptul la un proces echitabil ocupă un loc atât de important încât o interpretare respectivă a art.6 nu corespunde scopului şi obiectivului acestei dispoziţii; în realitate, prevederile acestui articol fac obiectul unei interpretări dinamice şi teleologice[7].

Art.6 cuprinde două categorii de dispoziţii[8]: pct.1 enunţă principiile unui proces echitabil şi circumscrie sfera de aplicare a dreptului

1 Ioan Muraru, Dreptul constituţional şi instituţii politice, Ed., Actami, B., 1997, p.214.
2 Ion Deleanu, Drept constituţional şi instituţii politice, Ed.,Europa Nova, B., 1996, vol.2, p.186.
3 Legea RM cu privire la reorganizarea sistemului instanţelor judecătoreşti//MO, nr46-47 din 11.07.1996, art.415.
4 F. Matscher, La notion de decision djune contesîaticm sur un droit ou une obiiogation (de caractcr civile) au sens de I I larticle 6 de ia Convemion europeenne des droit s de I home, în Proiecrion des droîts de i homme: La dimnsion curopcennc. Vleen I honneur de tr.J. Viarda, Cologne, 1988, p. 3; L Velu. R Ersec. La Convention europeenne des droits de î'homrne. Bruzîant, Bruxelles. 1990. p.335.
5 TI, Ch., 1998, vol.1, p.344-345.
6 Decizia din 26.04.1979, Seria nr.30, p.34 (după Gheorghe Iancu, Drepturile, libertăţile şi îndatoririle fundamentale în România, Ed.ALL BECK, B., 2003, p.368.
7 M A.Eissen, Jurisprudence relative a ijarticie 6 de ia Convention, Strasbourg, Coasei! de P'Europe, I'?&5, p.2.
8 Vezi, L Velu. R Ersec. La Convention europeenne des droits de î'homrne. Bruzîant, Bruxelles. 1990. p.336-382.

la o justiţie echitabilă; pct.2 şi 3 consacră diferite garanţii persoanelor acuzate de o infracţiune. (Aceste garanţii nu sunt limitative). Ele se complinesc cu cele prevăzute la pct.1 al art.6. Pe de altă parte, în termeni specifici, unele dintre aceste garanţii sunt aplicabile şi în procesul civil, sub acelaşi titlu al dreptului la un proces echitabil.

Sursa prevederilor art.6 al Convenţiei îl constituie art.10 şi 11 ale Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului[9].

Aplicarea art.6 din Convenţie ridică mai multe probleme, cum ar fi:

A) Sfera şi limitele aplicării prevederilor Convenţiei cu privire la un proces echitabil. Tendinţa constantă a organelor europene de jurisdicţie a fost şi este aceea de a interpreta extensiv prevederile art.6 din Convenţie. Câteva determinări sunt însă necesare: a) Din dezbaterile premergătoare asupra textului art.6 rezultă fără echivoc ceea ce exprimă textul în forma lui adoptată, anume că organele europene de jurisdicţie se limitează la aprecierea "garanţiilor procedurale" ale unui proces echitabil, erorile de fapt şi de drept săvârşite de instanţele naţionale nefiind cenzurate de către organele europene de jurisdicţie; b) art.6 referindu-se la "orice persoană" vizează atât persoanele fizice, cât şi persoanele morale, atât cetăţenii statului, cât şi străinii sau apatrizii. Statul şi persoanele morale de drept public, de asemenea, pot invoca garanţiile prevăzute pentru un proces echitabil; c) Deşi, beneficiarii acestor garanţii nu se pot prevala de "drepturi substanţiale", întrucât garanţiile privesc numai "desfăşurarea" procesului, totuşi art.6 consacră implicit şi un drept substanţial autonom: dreptul de acces la justiţie; d) Sub aspect organic, prevederile art.6 din Convenţie nu implică existenţa unui dublu grad de jurisdicţie; dar, dacă legislaţia naţională reglementează de asemenea apelul sau recursul, prevederile amintite sunt aplicabile, respectându-se însă particularităţile procedurale ale apelului şi recursului: e) Prevederile art.6 din Convenţie - astfel cum rezultă din jurisprudenţa

organelor europene - nu încadrează în termenul generic de tribunal, curţile sau tribunalele constituţionale al căror obiect de activitate este diferit de acel al instanţelor ordinare şi care nu tranşează litigii în fond, ci rezolvă o chestiune prejudicială de constituţionalitate; f) Aplicabilitatea prevederilor art.6 în cazul tribunalelor arbitrale, deşi controversată, a fost, într-o opinie dominantă - admisă în privinţa unora dintre elementele cuprinse în structura textului de referinţă din Convenţie; g) întrucât art. 6 nu face distincţie de ordin organic între diferitele categorii de jurisdicţii, rezultă că el se aplică şi jurisdicţiilor administrative şi disciplinare; rezultă că el se aplică şi jurisdicţiilor administrative şi disciplinare; h) Prevederile art.6 nu se aplică însă procedurilor administrative în cadrul cărora se emit acte administrative cu caracter jurisdicţional, chiar dacă asemenea acte vizează drepturi şi obligaţii cu caracter civil; i) Garanţiile prevăzute pentru un proces echitabil vizează organele de jurisdicţie chemate să tranşeze un litigiu, nu şi pe cele care nu desfăşoară o asemenea activitate; j) Art.6 din Convenţie vizează două categorii de litigii: „drepturi şi obligaţii civile"; „temeinicia unei acuzaţii în materie penală". Sunt „categorii-cheie" cum au fost considerate pentru determinarea sferei de aplicare a prevederilor Convenţiei din punct de vedere material[10].

B). Limitele de aplicare din punct de vedere material. Aplicabilitatea prevederilor art.6 este aşadar determinată prin două noţiuni: 1. Drepturi şi obligaţii cu caracter civil; 2. Temeinicia unei acuzaţii în materie penală.

Cât priveşte prima noţiune, contestaţiile privind drepturile şi obligaţiile cu caracter civil nu trebuie considerate doar acelea care, într-un înţeles strict tehnic, ar evoca o contestaţie, ci într-un înţeles material, vizând orice cereri în faţa instanţei „reale şi serioase", atât cu privire la existenţa a însuşi dreptului sau obligaţiei, cât şi cu privire la chestiuni de fapt, cât şi cu privire la chestiuni de drept. Pe scurt, termenul „contestaţie" evocă un diferend, susceptibil de rezolvare pe cale jurisdicţională. Între contestaţie şi drept sau obligaţie trebuie să existe o legătură directă[11].

Noţiunea ce ţine de drepturile şi obligaţiile cu caracter civil sunt cele prevăzute de legislaţia internă a fiecărui stat, dar ele trebuie considerate nu stricto sensu, ci într-o accepţiune largă şi în consens cu toate prevederile Convenţiei[12].

Temeinicia unei acuzaţii în materie penală constituie de asemenea o locuţiune susceptibilă de diverse interpretări. Rezumăm doar câteva precizări.

Art.6, pct.1 din Convenţie nu face distincţie între „temeinicia" de fapt şi cea de drept cu referire la o acuzaţie. Termenul „acuzaţie" comportă, în sensul Convenţiei, o semnificaţie proprie - una „materială", nu „formală" - putând să semnifice doar o modificare din partea autorităţii sau o măsură a acesteia implicând pentru persoană repercusiuni. Termenul „materie penală" este determinat de legislaţia internă a fiecărui stat, dar un criteriu edificator poate fi, în cele din urmă, natura normei pretinse a fi încălcată şi sancţiunea ce ar urma să se aplice. Protecţia la care se referă art.6, pct.1 vizează numai persoana acuzată, nu şi pe aceea care se pretinde victimă a faptului săvârşit de acuzat, beneficiară însă a altor garanţii[13].

C). Garanţiile care decurg din prevederile art.6 al Convenţiei. Art.6 pct.1 implică sau precizează, în esenţă, următoarele garanţii:

1. Astfel, aşa precum Curtea a explicat[14], „nu se poate înţelege că pct.1 al art.6 descrie în detaliu garanţiile de procedură acordate părţilor într-o acţiune civilă în curs, dar el protejează (...) accesul la justiţie. Echitatea, publicitatea şi celeritatea unui proces nu prezintă nici un interes în absenţa procesului". Aşadar, prima dintre garanţie care decurg din prevederile art.6 pct.1 al Convenţiei o constituie „dreptul de avea acces la justiţie". Dreptul de acces la justiţie nu implică şi dreptul nelimitat de a alege instanţa competentă, aceasta fiind stabilită prin legea fiecărui stat, inclusiv pentru exercitare. Totuşi nu poate fi vorba de un drept efectiv de a te adresa justiţiei decât dacă instanţa are competenta să soluţioneze litigiul în fond, sub toate aspectele lui de fapt şi de drept. Dreptului de acces la justiţie îi corespunde obligaţia statului de a-1 facilita. Totuşi statelor li s-a recunoscut o „marjă de apreciere": aprecierea legală a stingerii dreptului în substanţa sa; legitimitatea scopului; raportul rezonabil dintre mijloace şi scop[15].

2. Jurisprudenţei şi doctrinei le-a revenit obligaţia „capitală şi delicată" de a identifica regulile minime ale unui proces echitabil: a) Recunoaşterea şi facilitarea dreptului la apărare; b) Unele dintre garanţiile prevăzute la pct.3 al art.6 din Convenţie pentru „acuzat" sunt aplicabile adecvat şi în procesul civil (să ia cunoştinţă de materialele cauzei într-o limbă pe care persoana o înţelege, asistarea suspectului, inculpatului de către un apărător ales, posibilitatea de a propune dovezi, posibilitatea de a beneficia de un interpret etc); c) Dreptul la un proces echitabil nu implică nici un drept material în beneficiul persoanei, ci numai garanţii de ordin eminamente procedural; d) Din practica organelor europene de jurisdicţie rezultă două principii pentru aprecierea caracterului echitabil al unui proces: aprecierea in globo, în raport cu viciul procedural care ar putea pune în discuţie caracterul echitabil, cu alte cuvinte, procedura procesului trebuie apreciată în ansamblul ei pentru a stabili dacă viciul dintr-o anumită fază a procedurii nu a fost remediat în următoarele faze;

9 Declaraţia Universală a Drepturilor Omului din 10.12.1948 la care RM a aderat prin Hotărârea Parlamentului nr.217-XII din 28.07.1990//TI, vol.1, 1998, p.11.

10 Ion Deleanu, op.cit, p.188-189.

11 Ibidem, p.189.

12 Velu, op.cit., 374 şi următoarele.

13 I.Deleanu, op.cit., p.190.

14 Decizia din 21.02.1975, Seria A nr.18, p.14-18.

15 I.Deleanu, op.cit., p.191-192.

in concreto – adică examinarea cauzei în raport cu circumstanţele respectivei cauze; e) Posibilităţi procesuale în principiu egale pentru părţile din proces, indiferent de calitatea lor. Adică, aplicarea în forme specifice a principiului nondiscriminării şi a maximei audiatur et altera pars; f) Recunoaşterea şi efectivitatea posibilităţilor procesuale în principii egale pentru părţi se află indisolubil în relaţie cu aplicarea principiului contradictorialităţii, dezbaterea contradictorie a tuturor elementelor procesului susceptibile să influenţeze soluţia acestuia, dezbatere angajată la iniţiativa părţii sau a instanţei; g) Motivarea hotărârii, pentru ca justiţiabilul, pe de o parte, să rămână convins că procesul său a fost echitabil şi, pe de altă parte, el să poată cere îndreptarea greşelilor săvârşite de instanţă, prin exercitarea căilor de atac. Motivarea hotărârii este un element de transparenţă, inerent oricărui act jurisdicţional; h) Dreptul la libertatea lingvistică în justiţie nu este consacrat ca atare de Convenţie, decât în materie penală. Totuşi, nu s-ar putea spune că limba în care se desfăşoară procesul şi se încheie actele de procedură nu face parte din componentele unui proces echitabil. De aceea, urmează ca adecvat să se recurgă la garanţiile recunoscute în acest sens în procesul penal; i) Dreptul persoanei de a compare personal în proces, deşi nu este garantat ca atare prin Convenţie, nu poate fi ignorat pentru asigurarea unui proces echitabil. Dreptul la apărare, egalitatea procesuală a părţilor, contradictorialitatea, publicitatea dezbaterilor implică neîndoielnic dreptul persoanei de a participa la proces; j) Convenţia a lăsat la dispoziţia fiecărui stat să stabilească legal admisibilitatea probelor, forţa lor şi sarcina probaţiunii. Dar, în legătură cu asemenea aspecte ale probaţiunii, organele europene de jurisdicţie sunt competente să aprecieze dacă ele se află într-o relaţie de compatibilitate cu exigenţele unui proces echitabil, precum şi cu celelalte drepturi consacrate în Convenţie. De asemenea, poate fi pusă în discuţie ilegalitatea unei probe, imoralitatea acesteia sau maniera în care proba a fost obţinută; k) Din alte câteva împrejurări s-ar putea deduce exigenţe ignorate pentru un proces echitabil, precum: atitudinea neloială a instanţei în privinţa apărării; neglijenţa sau nepriceperea avocatului, refuzul instanţei ca partea să fie asistată de un avocat, ignorarea principiului non bis in idem etc.;

3. Publicitatea dezbaterilor este explicit consemnată de art.6, pct.l din Convenţie ca o garanţie pentru cel a cărui cauză este examinată de o instanţă. Transparenţa serviciului public al justiţiei pune la adăpost pe justiţiabil de arbitrarul unei justiţii secrete şi permite publicului să vegheze la buna administrare a justiţiei.

Publicitatea nu este un scop în sine, ci este un mijloc pentru a garanta scopul urmărit prin prevederile art.6 din Convenţie. Publicitatea dezbaterilor nu este o regulă absolută, dar este absolută regula publicităţii pronunţării hotărârii.

4. Examinarea cauzei într-un termen rezonabil (art.6, pct.1 din Convenţie) prezintă o deosebită importanţă pentru buna administrare a justiţiei, dar şi pentru înlăturarea incertitudinilor şi restabilirea ordinii de drept, în principiu. Termenul rezonabil începe să curgă din momentul sesizării instanţei, dar, uneori din data la care s-a acţionat pentru rezolvarea situaţiei litigioase, în materie penală. Termenul rezonabil nu poate face abstracţie de momentul în care persoana a fost acuzată, moment la care situaţia unei persoane este substanţial afectată. Data ultimă a termenului rezonabil este, de regulă, cea la care hotărârea instanţei este irevocabilă.

Elementele de apreciere a caracterului rezonabil al termenului sunt diferite, concrete şi adeseori discutabile, în orice caz, caracterul rezonabil al unui termen este cel mai adesea, o chestiune de fapt, nici un criteriu neputând fi decisiv (Poate fi avută în vedere natura procesului, conduita persoanei, funcţia pedagogică a hotărârii conduita autorităţilor)[16].

5. Soluţionarea procesului de către un tribunal independent şi imparţial, stabilit prin lege constituie garanţia fundamentală şi inerentă unui proces echitabil. Ea poate fi descompusă în câteva elemente: a) Instanţa să fie stabilită prin lege; b) Judecătorii să fie independenţi; c) Ei trebuie să judece cauza cu desăvârşită imparţialitate. Aceste ultime elemente sunt însă interdependente şi numai cumulul lor poate conduce la un proces echitabil.

a) Precizarea ca tribunalul să fie stabilit prin lege este lipsită de echivoc. Totuşi, plasăm câteva accente: Instanţa trebuie să fie stabilită prin lege, atât sub aspect formal, cât şi sub aspect material; nu este absolut necesar ca acea instanţă să facă parte dintr-o ordine ierarhică proprie, ea trebuie însă să îndeplinească o funcţie jurisdicţională, în limitele competenţei atribuite; textul nu implică posibilitatea instituirii de instanţe extraordinare, dar permite organizarea unor instanţe speciale (de exemplu, art.115 din CRM şi art.41 din Legea organică privire la reorganizarea sistemului instanţelor judecătoreşti).

Aşadar, legalitatea este un principiu care, în mod firesc, premerge justiţiei, fiind esenţa statului de drept. Are însă o evidentă aplicabilitate în domeniul justiţiei, şi anume, sub două mari aspecte: legalitatea instanţelor judecătoreşti; legalitatea infracţiunilor şi a pedepselor. Cât priveşte primul aspect, vom reţine că pot îndeplini funcţii jurisdicţionale, numai acele autorităţi statale cărora constituţia şi legile le recunosc asemenea calităţi. De asemenea, instanţele judecătoreşti (jurisdicţionale) pot rezolva procese numai în limita competenţei conferite prin lege. În fine, procedura de rezolvare a litigiilor este numai cea prevăzută de lege. Sub cel de-al doilea aspect, vom observa că nu există infracţiune decât dacă este prevăzută de lege şi că nu există pedeapsă decât dacă este prevăzută de lege b) Independenţa instanţei trebuie să fie reală, atât în raport cu celelalte puteri, cât şi în raport cu părţile în proces, cu grupurile de presiune politice, economice şi sociale. Independenţa judecătorilor derivă din statutul lor constituţional sau legal. Garanţia independenţei o constituie inamovibilitatea judecătorului pe durata mandatului său.

c) Imparţialitatea urmează să fie apreciată atât în raport cu câteva repere obiective, cât şi în raport cu criterii subiective.

În materie penală, art.6, pct.2 şi 3 din Convenţie precizează câteva drepturi speciale constituite, de asemenea, în calitate de garanţii ale unui proces echitabil: dreptul acuzatului de a se prevala de prezumţia de nevinovăţie; dreptul de a fi informat asupra naturii şi cauzei acuzării, dreptul de a dispune de timpul şi facilităţile necesare pentru pregătirea apărării; dreptul acuzatului de a se apăra el însuşi şi de a-şi desemna un apărător, iar dacă nu are mijloacele necesare de a plăti un apărător, dreptul de a putea fi asistat de un avocat din oficiu, când interesele justiţiei o cer; dreptul de a fi asistat gratuit de interpret, dacă nu înţelege sau nu vorbeşte limba în care se desfăşoară procesul.

În concluzie, considerăm că unitatea ansamblului de prevederi enumerate constituie fundamentul unei justiţii echitabile şi, în consecinţă, constituie o garanţie a inviolabilităţii persoanei. Tot din aceste motive, considerăm justificată ideea de a-i recunoaşte Curţii Constituţionale a RM atribuţia de examinare a recursului constituţional.

16 I.Deleanu, op.cit., p.193.